

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
Том 101, 2008

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE D'HISTOIRE
Tome 101, 2008

ЕДНА ВЯРА – ДВА СВЯТА

КРАСИМИРА ГАГОВА

Krassimira Gagova. UNE FOIS – DEUX MONDES

La fois chrétienne définit l'idéologie des croisés qui se sont dirigés vers l'Est pour sauver les symboles de la religion. Mais quand on est venu dans les pays des orthodoxes, on oublie l'identité religieuse et l'opposition entre les chrétiens devient une part inévitable de la croisade. Méfiance, soupçon et enfin – une haine profonde (*odium*), marquent le séjour des croisés aux Balkans. Ces idées forment une propagande contre les „autres“ et servent d'excuse pour les conflits entre eux. Le mécontentement continu des „autres chrétiens“, qui restent passives aux enthousiasmes des guerriers de l'Ouest, forme la base sur laquelle les historiens des croisades font les éloges des qualités de ses chefs d'armées.

Независимо от личната причина на всеки отделен кръстоносец да се впусне в свое собствено изпитание към Светите земи, разглеждани в цялост кръстоносните походи биха могли да бъдат окачествени най-кратко като акт на вярата. И затова съвсем естествено колизиите вътре в християнското учение, конкуренцията между Рим и Константинопол, подозрителността към другия, към „схизматика“ се отразяват и в отношенията между двете християнски общности, влизащи в контакт по време на кръстоносните експедиции. Постепенно те стават и елемент от политическата пропаганда. Тук бих искала да проследя допира на тези две общности с една вяра, които по презумпция би трябвало да бъдат единни. В действителност обаче извечната човешка инерция да се отрича „другия“ се оказва по-силна и някак съвсем естествено в

лексиката на средновековните автори навлизат думите, които показват неразбиране, презрение и дори омраза. Принадлежността към друга група (в случая най-често – друга армия), дори вътре в западноевропейска среда, впрочем е достатъчно основание за подозрителност и лошо отношение¹.

Пътят на първите три кръстоносни похода преминавал през Балканите² – по Военния римски път (*Via militaris*) и по Виа Егнация, така че сблъсъкът между кръстоносците и местната управа и население бил неизбежен. По-късно, след падането на Константинопол, латинските рицари продължили войната със своите нови съседи. През XIII и XIV в. тези земи били заплашвани с кръстоносни походи, които често не били осъществявани. В края на XIV и в средата на XV в. в българските земи европейското рицарство претърпяло две катастрофални загуби. Между рицарите и жителите на Балканите възникнали поредица от недоразумения. В основата на неразбирателствата били различията в менталитета, различията в самочувствието и възприятията на реалността. Отликата между тях е точно и кратко формулирана още от византийската писателка Ана Комнина, съвременничка на Първия поход, която съпоставя Божите служители на двата християнски свята: „Представата за свещениците у нас е съвсем различна от тази при латинците. Ние се ръководим от канони, закони и догми [...] А варваринът латинец служи на Бога с щит в лявата ръка и размахвайки копие в дясната. Той се причестява с тялото и кръвта Господни, кланяйки се на убийството, и сам става мъж на кръвта, както се казва в псалма на Давид. Такива са тези варвари – еднакво предани на Бога и на войната“³.

От друга страна е видно, че очакванията на кръстоносците да бъдат посрещнати като спасители били в немалка степен нереални. Голяма част от тях били тръгнали с истинско религиозно усърдие и очаквали като отплата благодарност, а и възхищение. Те така и не проумели нежеланието на император Алексий I да приеме високото достойнство (според тях) да бъде един от водачите на похода. Невъзможността да осмислят неговото поведение дала повод на мнозина от западноевропейските историци на похода да окачествят василевса като „несправедлив“, „нешастиник“ и дори „безбожник“ и непрекъснато да говорят за лицемерието му. По принцип всеки от авторите хвали водача на

---

¹ Достатъчно е да си припомним скандалите между отделните водачи по време на Първия поход, вкл. ревността между толкова близки роднини като Боемонд и Танкред, споменаването на „непоносимите германци“ от френския историк на Втория поход – Одон дьо Дьой и т.н.

² Примерите, които представям тук, са от един ограничен географски район – Балканите, но те важат напълно и за отношенията с населението и управата на Византийския изток. По-късно обвиненията в подкрепа на еретиците, отправени към българския цар, са аналогични на онези, с които се оправдават действията срещу графовете на Тулуза. Известна промяна в отношенията настъпва едва след края на XIV в., но дори и склонните към обединение (макар и формално) и от двете страни не успяват да преодолеят предишните нагласи.

³ *Anna Comnena*. Alexias. T. II. Ed. A. Reifferscheid. Lipsiae, 1884, p. 84.

армията, към която принадлежи. Недобрите качества на ромеите били необходимият контрапункт, който да оправдае някои от техните враждебни действия. Така още у историците на Първия поход се създали трафаретите, които остават валидни и за техните последователи.

Те не само не разбирали манталитета на управляващите Ромейската империя, но и не приемали съпротивата на местното население. Още първият контакт на армията на простолудиецо с българите край Ниш станал повод за конфликт. Поведението на кръстоносците дало повод на жителите на града да ги възприемат като „лъжехристияни и грабители, а не миротворци“⁴.

Безспорно най-интересни били отношенията на властта в Константинопол с доскорошните им врагове – норманите и техните водачи. Ана Комнина е безкрайно подозрителна към тях и първа лансира идеята, че целта им била да завладеят Византия. Тя тълкува Първия кръстоносен поход като приумица на Пиер от Амиен, когото тя подигравателно нарича „Кукупетър“. Той не успял в предишно поклонничество и затова сега търсел компания, та пътят му да бъде по-безопасен, предава тя. Византийската писателка прави разлика между поклонниците. Според нея едните от тях били „по-простички“. Те били искрено вярващите и били тръгнали на поклонение. Другите, „по-лошите“, към които спадали всички нормани, имали за цел „по пътя си да завладеят столицата“. Те вършели безброй безчинства – убивали младенци, режели ги на парчета и ги печели на огън, а възрастните – подлагали на мъчения. Ана Комнина сравнява участниците в Първия поход със скакалци, които унищожават всичко сред себе си. За нея те са хора алчни, неверни, склонни при всеки повод да нарушават клетвите си. Най-тежките обвинения обаче тя запазва за Боемонд. За него тя пише: „Този човек, мошеник по природа, бил много находчив при всички обстоятелства, а по подлост и безстрашие до такава степен превъзхождал всички останали преминаващи през нашата страна латинци, колкото им отстъпвал по количеството на войската и парите. Но въпреки че се отличавал от тях с необичайната си ловкост, той притежавал общото за тях качество – непостоянството“. Според нея този негов недостатък бил добре познат и на графа на Тулуза – Раймонд, който бил споделил с Алексей, че: „Боемонд е получил като наследство от своите предци само коварство и вероломство и ще бъде истинско чудо, ако остане верен на своята клетва“⁵. Може би най-драстично е демонстрирано ромейското чувство за превъзходство в създадения от царствената писателка топос за „келтското самохвалство“. Тя го ползва с истинско удоволствие не само за Боемонд, но и по отношение на брата на френския крал Юг Вермандоа,

---

⁴ *Albertus Aquensis. Historia Hierosolymitana. RHC, Historiens Occidentaux, Paris, 1879, p. 278.*

⁵ *Anna, II, p. 101.* Норманите били третираны с пренебрежение и от някои от останалите кръстоносни водачи, които възприемали представителите на фамилията Отвил като парвенюта в своите среди.

който, според текста ѝ, изисквал специално уважение от страна на василевса, понеже бил „цар на царете и най-велик от всички под небето“⁶, но скоро след това бил принуден от обстоятелствата да се смири и да посъветва херцог Годфроа да приеме покровителството на Алексий, понеже нищо добро не ги очаква, ако не му се подчинят⁷.

В стълкновенията между кръстоносците и населението невинаги потърпевши били само местните жители. Те от своя страна често нападали обърканите им и уморени редици. Те не се свенели да посягат на свещенослужители и извършили нападение над папския легат Адемар дьо Пюи. Според версията на Раймонд д'Ажил епископът бил нападат от печенези – докато яздел, бил свален от мулето си, ограбен и ранен в главата. Гийом от Тир разказва по друг начин същата случка. Той предава, че Адемар бил разпънал палатката си встрани и затова лесно бил нападат и пленен от българи. Спасила го дрязгата, която възникнала при делбата на парите му. Околните го чули и успели да го избавят⁸.

Най-тежко било преминаването на армията на граф Раймонд. Планинциите от Динарските планини, които неговият историограф определя като „диви и груби (agrestes et rudes)“, не им предоставили водачи и дори не им организирали пазар. Те нападали изоставашите и безмилостно ги избивали, въпреки че, според него, били просто невъоръжени разбойници (latrones inermes). Покъсно, когато навлезли по-навътре във византийски земи, били подложени на непрекъснати нападения от страна на турци, кумани, узи, печенези и българи. Историографът на похода Раймонд д'Ажил резюмира тяхното положение в едно изречение: „Търсехме начин да бягаме, а не да отмъщаваме“⁹.

Гийом от Тир (който описва Първия и Втория поход и не е бил участник) прави опит да даде обяснение на възникналите конфликти. Той смята, че за император Алексий „идването на нашите беше изобщо подозрително, но най-много от всичко се страхуваше да не се съберат всички заедно. Ако той се показва толкова великодушен към принцовете, то беше не поради неговото благородство или любов към тях, а поради отчаян страх и поради коварните му планове“¹⁰. Това несъмнено е така, но е видно, че и самите кръстоносни водачи нямали никакво желание да действат заедно, а предпочитали всяка от армиите им да воюва за себе си, а това създавало доста поводи за конкуренция и напрежение помежду им. Сред онези, които били войнствено настроени спрямо ромеите, се чували и мнения като това на херцога на Лотарингия

---

⁶ *Anna*, II, p. 80.

⁷ *Anna*, II, 90–91.

⁸ *Raimundus de Aguilers canonicus Podiensis*. *Historia francorum qui ceperunt Iherusalem*. RHC, Historiens Occidentaux, III, p. 235; *Willermus Tyrensis*. *Historia in partibus transmarinis gestarum*. RHC, Historiens Occidentaux, I, p. 99.

⁹ *Raimundus*, p. 237.

¹⁰ *Willermus*, p. 89.

и на графа на Фландрия, които настоявали, че би било твърде глупаво да се воюва с християни, когато турците ги заплашват (*stultissimum esse contra Christianos pugnare, quum Turci imminerent*)¹¹.

Христовите воители били допускани по няколко души в столицата, и то най-вече, за да се помолят в църквите. Всеки един от тях изведнъж попадал в този различен свят и Константинопол правел неотразимо впечатление на кръстоносците. Съвсем спонтанно Фулк от Шартр възкликва: „О, какъв благороден и славен град (*civitas nobilis et decora*)“¹², изброявайки красотите и богатствата му.

Чудесата (т.е. чудните архитектурни творения) и изобилието на всякакви блага събуждат апетитите на пилигримите. Едновременно с това в техните среди се появява представата за „гръцката проклетия и обсебващата и упорита омраза към латинското име“¹³ като доказателство за това, че ромеите се радват несправедливо на своя разкош.

Историците на Втория поход вече утвърждават отношенията, възникнали по време на предходната експедиция, като традиция. Историкът на експедицията на френския крал Луи VII – Одон дьо Дьой, вече търси в блестящата ромейска столица не само великолепието. Той, разбира се, не може да я пренебрегне и съвсем искрено споделя, че хубостта ѝ е несравнима (*exterioreius pulchritudo fere incomparabilis est*), както и признава, че и сам не би могъл да прецени кое е по-стойностно – дали изящното изкуство или красотата на материала (*ars subtilis vel pulchra materia*). В същото време обаче той не пренебрегва и грозните места в града (*sordisque tenebras*), предназначени за бедняци и чужденци, където законът няма сила и докъдето не достига светлината (*ubi scelus nec lege vindicatur nec luce venit in palam*)¹⁴. В същото време той изразява ясно своето учудване от порядките във византийския двор. Той предава, че поданиците винаги ставали прави в присъствие на по-издигнатите в йерархията, като неотклонно ги следели с поглед, някои свеждали главите си, други падали на колене и дори се просвали в цял ръст. Писмата на василевса до неговия сюзерен той характеризира като „нископоклонни“ и „по език и стил подходящи повече за жонгльор (*ioculator*)“¹⁵. Той смята, че те не биха могли да се сравнят със стила и на най-големия френски ласкател. Ромейското красноречие било директно порицано от епископа на Лангр, който, след като чул превода, направо заявил: „Братя, не говорете толкова често за славата, величието, мъдростта и благочестието на краля. Той се познава доб-

¹¹ *Raimundus*, p. 238.

¹² *Fulcherius Cortonensis. Gesta Francorum Iherusalem perigrinantium*. RHC, Hiatoriens Occidentaux, III, Paris, 1866, p. 331.

¹³ *Willermus*, p. 85 – „[...] Graecorum malitiam et odium adversus Latinorum nomen pertinax et obstinatum“.

¹⁴ Ex *Odonis de Deogilo* libro de via Sancti Sepulcri. MGH, SS, t. 26, p. 66.

ре и ние го познаваме. Кажете по-бързо и без лирически отстъпления точно какво искате“¹⁵.

Кръстоносците били много подразнени и от факта, че след католическите богослужения ортодоксалните свещеници очиствали олтарите, тъй като ги смятали за осквернени. В заключение капеланът на френския крал установява: „Това бяха причините, поради които гърците ни внушиха ненавист към себе си. Техните заблуди станаха известни накрая дори и за светските личности. И затова те не считаха гърците за християни и да се убие грък беше без значение (*non esse christiani, caedesque illorum ducebant pro nihilo*) и по тази причина беше трудно да се удържат нашите от грабежи и опустошения“. Впрочем този негативизъм не пречи на Одон да опише своето възхищение от православната литургия на празника на св. Дионисий.

Френският историк намира оправдания за недоброто отношение на местните хора към рицарите на Луи VII най-вече в държанието на преминалите преди тях германци от армията на крал Конрад III, които той определя като „твърде непоносими за нашите (*nostris etiam erant importabiles Alemanni*)“¹⁶. Той ги обвинява, че рушили по пътя си всичко, напредвали „дръзко, но неразумно, не проявявали умереност, а пехотинците, които изоставяли назад в своето пиянство, били убивани и техните непогребани трупове мърсели всичко наоколо“. Той разказва, че в една „латинска“ крепост край Пловдив местен жител показвал в кръчмата фокуси със змия. Германските рицари видели в неговите действия лошо предзнаменование и разкъсали нещастника. След това обвинили гърците, че искали да ги отровят. Това дало началото на едно стълкновение, в което местните започнали да избиват германските кръстоносци, настанени в страноприемниците, най-вече за да ги ограбят. Отмъщението не закъсняло и всички сгради извън крепостните стени били опожарени¹⁷.

Одон се оплаква, че още с навлизането си в България кръстоносците били измамани при смяната на парите си. Много от градовете, през които преминавали, не им организирали пазари и не ги допусkali вътре в укрепената си част, а спускали исканите продукти с въжета от стените. Затова и френската армия трябвало да търпи лишения „сред изобилие от храни“. Нежеланието на император Мануил I Комнин да разреши установяването на кръстоносни лагери около Константинопол той третира като проява на коварство и повод за започване на военни действия. Константинопол буди у него едновременно възторг и желание за порицание: „Константинопол, високомерен поради богатството си, се отличава с перфидните си нрави и поквара на вярата и както плаши всички с богатствата си, така би трябвало да ги плаши с интригите и неверието си“¹⁸.

---

¹⁵ *Odo de Deogilo. Liber de Via Sancti Sepulcri. lib. 2,*
<http://remacle.org/bloodwolf/historiens/odondedeuil/louis7.htm#I>

¹⁶ *Ex Odonis, p. 64.*

¹⁷ *Ex Odonis, p. 64.*

¹⁸ *Ex Odonis, p. 67.*

Византийската гледна точка за събитията по време на Втория кръстоносен поход е представена от Йоан Кинам, който, въпреки че познава много добре различните народности, включени в кръстоносната войска, предпочита да ги назовава просто „варвари“. Той предава една кореспонденция между василевса и крал Конрад, която му дава основание да прави квалификации за рицарите и техните водачи. Според него тонът на писмата на германския владетел бил високомерен. Той не се извинявал, а обяснявал злодеянията на своите войници с безразсъдството на тълпата. Мануил приел това обяснение като подигравка. Византийският историк твърди, че отговорът му завършвал така: „[...] ако е позволено на множеството на двете войски да се отдава на собствения си порив, естествено е пристигащите да понесат много повече от страна на местните жители“.

Кинам прави и една обща характеристика на „варварите“: „[...] когато благоденстват, се възгордяват и стават високомерни, а когато изпадат в нещастие, униват повече, отколкото е прилично“¹⁹. Мимоходом в неговата история се споменават насилничествата на рицарите в Тракия, грабежите и убийствата, резултат от „безредни атаки на неудържима тълпа“.

Много интересни сведения за отношенията към кръстоносците от Втория поход има и в две поеми, писани в Константинопол по това време. В тях са концентрирани нетърпимостта и презрението на ромейската аристокрация към западноевропейците. Цялата лексика, която се отнася до тях, се свежда до сравнения с животинския свят. Разказът се води от името на град Константинопол, който се оплаква: „зверовете дойдоха, беснеят и ме погубват“. Наводнението при Хировакхи е повод за поета да твърди, че Бог се е отвърнал от рицарите, и да направи сравнение с извеждането на евреите от Египет – пред тях Бог разтворил морето, докато за кръстоносците направил твърдата земя да потече. Така Той показал своето предпочитание към Новия Рим (Константинопол), който бил по-велик от стария. Според него армията на Конрад била по-многобройна от броя на звездите и на пясъка в морето, а войниците му били грубияни, алчни, лъжливи и агресивни²⁰.

В средновековната историческа литература, посветена на Третия поход, е достигнат върховият момент на *odium* (омраза и презрение) към другия вид християни. Това се отнася в еднаква степен и за западноевропейската, и за византийската книжнина. Пропагандните схеми вече са изградени, трафаретите са утвърдени и само личните възгледи на отделните автори предлагат известни различия. Прави впечатление, че най-яръстните западни проповедници на противопоставянето обикновено не били участници в походите. Но

---

¹⁹ *Ioannis Cinnami Epitome rerum de Ioanne et Manuele Comnenis gestarum*. Ed. A. Meineke. Bonn, 1836, 74–80.

²⁰ *Jeffreys E., M. Jeffreys*. The „Wild Beast from the West“. – In: *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*. Ed. A. Laiou and P. R. Mottahedeh, in: <http://www.doacks.org/Etexts.html>, 107–115.

дори и тези, които като Уилям от Нюбърг считат, че не е добре християни да се възправят срещу християни, са на мнение, че „гърците, въпреки че са християни, не по-малко, а дори по-яростно ненавиждат латинците, отколкото сарацините“²¹. Може би най-рязък е Ричард от Лондон. Неговата версия предполага неустоима завист от страна на източните християни, защото, „докато латинците са в цветущо състояние едновременно в науката и във военното дело, онези [т.е. ромеите] сами си знаят, че са невежи и неспособни за война“. Това бил поводът за омразата им и те вехнели от завист пред чуждото добруване. Те били загубили някогашния си блясък и се превърнали в „племя вероломно, загубено и напълно изродено поколение (*gens perfida, generatio nequam et omnino degenerans*)“ и затова, според него, „всеки ромей може да ви навреди като приятел, но като враг – не“²². Впрочем той споменава дори и за „древна и неумолима омраза (*antiquum illud et inexorabile odium*)“, която била предавана през поколенията.

Подобна пропаганда била необходима, макар и *post factum*, за да оправдае безчинствата на рицарите, преминаващи през земите на империята. В известна степен напрежението било резултат и от недотам сполучливата дипломация на император Исаак II Ангел. От една страна, ревността относно правата в Йерусалим била голяма. От друга – ромеите много успешно и безконтролно търгували с реликви. И не на последно място кръстоносците били подразнени безкрайно от факта, че наред Константинопол била издигната нова джамия, което било повод за Ричард от Лондон да настоява, че е „заслужено този град да бъде сринат до основи“. Несъмнено обвиненията трябвало да докажат, че ромеите (недотам християни) не просто пречат на кръстоносците (истински християни), а направо предпочитат поддръжниците на друга вяра. Демонстрираната идеология директно пренебрегва необходимостта от каквато и да е дипломация. На практично ниво тези отношения биха могли да се уредят с преговори и взаимни отстъпки, но все пак не бива да се забравя, че това е времето, в което първият ангажимент на западноевропейските владетели е да бъдат военачалници, а що се отнася до Третия поход, то е добре известно, че участвалите в него три короновани персони се отличавали със своите воински качества и решимостта си да ги прилагат, щом намерят за необходимо. Така или иначе, в техните представи силата решавала проблемите, а компромисите били израз на „перфидност“, твърде презирано качество, по принцип приписвано на противниците, а в частност – на ромеите.

По време на похода, според двама от историографите му, участвали в него, между император Фридрих и император Исаак били разменени писма, които отразяват много точно техните неразбирателства и претенции.

---

²¹ *Ex Willermi Neuburgensis Historia Anglicana*. Ed. F. Lieberman et R. Pauli. MGH SS, XXVII, p. 237.

²² *Ricardus Londonensis Ex itineraio peregrinorum*. Ed. W. Stubbs. MGH SS, XXVII, 201–202.

Задържаните от ромеите пратеници на Барбароса се явили в Пловдив, където той резидирал, с писмо от василевса. Сам Никита Хониат признава, че писмото не било миролюбиво. Впрочем византийският историк съобщава и за едно друго писмо, в което ромейският самодържец крайно дръзко предричал смъртта на „аламанския крал“ преди следващия Великден²³. От своя страна Фридрих приел като сериозна обида „безразсъдното високомерие на глупавия владетел“, който освен всичко друго не му признавал и титлата „римски император“. Защото, според него, било възмутително „онова гърчѐ (ille greculus)“ да нарича себе си римски император, а него само „германски крал“. Пред насъбралите се кръстоносци той не пропуснал да уязви своя съперник: „[...] Константинополският император произволно си прикачва една незаслужена титла и глупаво се хвали с чужда чест, като много добре знае, че и по титла, и в действителност аз съм винаги римски император и август Фридрих. Освен това, той ме поздравява с братската си любов, а сам себе си изключва не само от братската вярност, но и от християнското благочестие (a christiane pietate religione semetipsum excluderit), понеже без всякаква вина унизи с различни обиди, подложи на глад, ограби и хвърли в затвора моите верни пратеници“²⁴. Според Ансберт тази реч имала ефект не само пред западните рицари, но и пред василевса. Той направил поредица от отстъпки и признал исканите титли. Противопоставянето между владетелите несъмнено се отразява и на по-ниските нива. Анонимният автор на „История на кръстоносците“ предава, че Христовите воители били пристигнали „в страната на скорпионите“, докато Никита Хониат характеризира тяхната поява като „задгранично зло (ὑπερόριον κακόν)“²⁵.

Малко по-различна е реакцията към останалите православни християни, които доскоро били обвързани с империята. Фридрих Барбароса влязъл в контакт с новите самостоятелни владетели на Балканите, които току-що били отхвърлили византийското господство. В Ниш при него се явили първо пратениците на Неманичите, за да изкажат своите почитания и да му предложат храни, вино и доста ексцентрични дарове – шест тюлена, опитомени елени и глиган. Те били склонни да застанат на страната на кръстоносците при евентуални действия срещу Константинопол. Също така предложили да положат пред императора хомагиум, за да могат да приемат от ръцете му завоюваната от тях земя за вечна слава на Римската империя²⁶. Братята Асеневи също изказали своята почит. Калопетър поздравил императора с писмо, обещал му помощ срещу враговете и също показал желание да положи

²³ *Nicetas Choniates*. *Historia*. Ed. I.-A. van Dietten. Berlin, 1972, p. 410.

²⁴ *Ansbert*. *Historia de expeditione Frederici imperatoris*. Ed. A. Chroust. MGH SS, Nova series V, 49–50.

²⁵ *Nicetas*, p. 401.

²⁶ *Ansbert*, p. 27–28; *Historia peregrinorum*. Ed. A. Chroust. MGH SS, Nova series V, p. 132.

тържествена клетва. Той наричал себе си император и искал от Фридрих при успех във войната срещу Византия да получи от него императорската корона на гръцкото кралство. Впрочем Петър бил назоваван от своите император на Гърция²⁷ и отказът на Фридрих да се съюзи с него едва ли е променил положението му във вътрешен план. Добри били отношенията на кръстоносците и с т.нар. жупан или сатрап на България (вероятно управлявал земите, които Хониат определя като „българските теми край Серес“), който им предал един рицар, пленен преди това от разбойници²⁸. Фридрих обаче предпочел да се дистанцира от тях, но едва ли само поради това, че те също биха могли да бъдат квалифицирани като „схизматици“, или поне никъде в текстовете няма подобно указание.

Двете страни се обвинявали взаимно за неуредиците и за конфликтите, които съпътствали кръстоносците по време на престоя им на Балканите. И двете имали своите основания. Мюнстерският архиепископ, който бил пратеник в двора на василевса, бил насилствено задържан от него. При връщането си в кръстоносния лагер той обявил, че Константинополският патриарх и „лъжеапостол“ вмениявал в дълг на всеки православен да убива кръстоносците, които той наричал „кучета“, и обещавал опрощение на греховете и на най-големия престъпник, стига да убие десетима²⁹.

В началото Фридрих се опитал да държи войската си в ред и периодично публично наказвал престъпните нормите, често дори и със смърт. С течение на времето поради дългия престой и недобрата организация контролът ставал все по-труден, още повече че местните жители се противопоставяли на грабежите и разбойничествата. Историците на похода неведнъж споменават, че „гърци, власи и българи заедно с много други народи замисляли страшни засади“ и „приготвяли убежища за кръвопролитие и гибел“ за кръстоносците. Те били „твърде бързи в проливането на кръв“ и освен това нападали с отровни стрели. От своя страна Христовите воители си отмъщавали, като бесели заловените „като мръсни кучета или грабливи вълци“ надолу с главата по дърветата край пътя. За отмъщение, след отминаването на войските, местните хора изравяли трупите на умрелите по пътя кръстоносци и ги окачвали по дърветата. Затова и историците на похода навсякъде пишат за враждебното отношение и нечовешка жестокост на населението. Големите Кьолнски анали определят престоя в българските земи като „потене в огъня на мъченията“³⁰. Страхът, недоверието, омразата и взаимната подозрителност водели до ексцесии, подобни на случката в Градец, където разярените от изображенията в една църква рицари (които решили, че там били изобразени гърци, възседнали кръстоносци) разрушили църквите, жилищните сгради и избили мнозина, за да възстановят справедливостта.

²⁷ *Ansbert*, p. 56, 58, 68.

²⁸ *Ansbert*, p. 61; *Nicetas*, p. 465.

²⁹ *Ansbert*, p. 43; *Historia perigrinorum*, 142–143.

³⁰ *Annales Colonienses maximi*. MGH SS, XVII, p. 797.

Кръстоносците прекарвали зимата в Тракия. Това било време на жестоко разграбване. Колите излизали от крепостите, в които се били установили, празни, а се връщали претоварени с припаси и ценности. След разграбването градовете и селата били подпалвани. В армията имало такова изобилие от добитък, че цените паднали невероятно. Вече всеки имал злато, сребро, копиринени дрехи и килими. Един от участвалите споделя, че „поради изобилието на временни блага във войската започна да нахлува разкош и високомерие“. Богатствата, леността и сластолюбието отклонили мнозина от реда. Настанал всеобщ произвол (*licentia generalis*). Някои си позволявали да порицават лошите нрави на развратниците, опозорявайки ги пред всички³¹. До голяма степен вината за напрежението носел Исаак Ангел, който държал кръстоносната войска бездейна в пределите на империята. На тръгване изнервените от очакване рицари подпалили Филипопол „просто от омраза към гърците“.

С Третия поход завършва един специфичен етап от отношенията между Изтока и Запада. Историографите от двете страни взаимно се обвиняват за недоразуменията и несъмнено и двете имат своите основания що се отнася до битовите сблъсъци. Но видно е, че не те били в основата на неразбирателството. Сред западното рицарство било широко разпространено внушението за недоверие към схизматиците, независимо от стремежа и на империята, и на владетелите на отделните кралства да не допускат силно папско влияние в своите църкви. Без претенции да вникнат в теологичните спорове и същността на църковното разделение, те априори заставали на страната на своята Църква, дори и когато били по някакъв начин недоволни от нея. И това като че ли се дължи повече на сеньориално-васалния тип на поведение, на привързаността на отделните рицарски армии към техния сеньор (дори и когато не е крал). Моделът на Първия кръстоносен поход – всяка войска да се организира, финансира и действа сама за себе си, фактически не престава да съществува през цялата история на кръстоносното движение. Това води до конкуренция и до противопоставяне между отделните военни групи и техните водачи и често е повод за провали във военните действия. Подобна военна организация остава далеч от представата на византийците за единна армия и от своя страна представлява повод за подозрителност.

Превземането на Константинопол вече сериозно променя отношенията. „Латинците“ са победители. На тях се пада правото да дирижират общуването. Но като се има предвид, че голяма част от териториите, които предварително били раздадени на кръстоносните водачи, трябвало тепърва да бъдат завоювани, се оказва, че старите трафарети могат спокойно да останат в употреба. Непосредствено след падането на ромейската столица папа Иннокентий изказал публично недоволството си и укорил рицарите за безчинствата, извършени срещу християни. В свое писмо новият император Бодуен I оправ-

---

³¹ *Historia perigrinorum*, p. 145.

дава действията им с присъщата на ромеите перфидност (*perfidia consueta*), а на друго място пък се споменава за „враждебност към западните християни и неподчинение към Рим“³². Впрочем промяна има и в настроението на Римския първосвещеник към българския владетел Калоян. Запазената кореспонденция, в която се уговарят бъдещите отношения между възстановената Българска църква и Папството, демонстрира, от една страна, задължителна дипломатичност, но от друга, показва много ясно истинските им възгледи. В представите на папата исканията на Калоян да получи императорска титла са доста дръзки. Убеждението му е, че единствено негово право е да приеме или отхвърли принципно и окончателно (*principaliter et finaliter*)³³ подобна кандидатура. До пленяването на Бодуен понтифексът се обръща към него любезно, наричайки го *rex illuster* и *carissimus filius* и съветва Анри да поддържа добри отношения с българите, но по-късно следват укори и откровено неодобрение на неговите действия³⁴.

Трима френски историци и кореспонденцията на император Анри I разкриват западната позиция по време на войната за ромейското наследство и краткия разцвет на Латинската империя. Същността на отношението към православното население не се променя, но лексиката не се концентрира, както дотогава, предимно в религиозната сфера. Това несъмнено се дължи на факта, че по-голямата част от описваните събитията са лаици и представите им за морала имат светски характер. Техните интереси се съсредоточават в конкретните аргументи за отношенията във всеки един определен момент или пък повтарят някои трафарети по инерция. Още когато описва спогодбата с младия Алексей IV Жофроа дьо Вилардуен съобщава, че пратениците на германския крал Филип (зет на Алексей) обявили, че при успех на начинанието бъдещият василевс поемал ангажимент да „постави цялата империя Романия в подчинение на Рим, от който тя някога се е отделила“³⁵. Кръстоносците считали, че са в правото си да претендират и за земите на българския цар Калоян, за когото били убедени, че владее „несправедливо голяма част от земята (*tient grant partie de la terre a tort*)“³⁶. Когато жителите на Тракия, недоволни от новата управа, се обръщат за помощ към българския владетел, Вилардуен ги нарича нелоялни (*desloial*) и ги обвинява, че „не били прогонили коварството от сърцата си (*n'orent mie la felonie fors de lor cuers*)“³⁷.

³² *Thomas, G., F. Tafel. Urkunden zur alteren Handels und Staat-geschichte der Republik Venedig, I, p. 503, 506, 507, 509.*

³³ *Innocentius III. Regestum super negotio Romani imperii. Ed. K. Kempf. Roma, 1947, p. 43.*

³⁴ *Дуйчев, И. Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки. – ГСУ, ИФФ, 37, 1942, с. 75.*

³⁵ *Geoffroi de Villehardouin. La conquête de Constantinople. Ed. E. Faral. Paris, 1961, T. 1. § 93.*

³⁶ *Villehardouin, t. II, § 276.*

³⁷ *Villehardouin, t. II, § 333.*

Българският цар пък е представен като типичен клетвопрестъпник – първо нарушил васалните си задължения към василевса, а после и обвързаността си с гърците в Тракия. Той излъгал обитателите на Серес, че ще ги пощади, а после извършил смъртно предателство (*mortel traïson*), като ги пленил и ги отвел в страната си „пеш, голи и боси“, а крепостта разрушил³⁸. Нападенията му срещу Пловдив, Апрос, Редесто, Панедор, Ираклия, Чорлу и Димотика изплашили силно хората (*mult furent effreé*) в столицата, а тези в Адрианопол били сигурни, че ще бъдат или мъртви, или пленени (*mort ou pris*)³⁹. Жестокостите на Калоян несъмнено се трегират като израз на неговата омраза към нашествениците, но кулминацията ѝ безспорно се намира в разказа за смъртта на маркиз Бонифас. Вилардуен предава, че когато жителите от околностите на Мосинопол изпратили като дар главата на убития от тях солунски крал, Калоян преживял „една от най-големите радости, които той някога бил изпитвал (*une des graignors joied que il eust onques*)“⁴⁰.

В представите на Робер дьо Клари управляващият в града на Константин Алексий V Мурзуфл „владее империята незаконно“, той бил предател, убил своя сеньор, който пък от своя страна също бил предател, не изпълнил обещанията си към кръстоносците. Затова, според него, епископите в армията напълно правилно проповядват, че походът срещу християни не само няма да бъде грях, а напротив – ще е благочестиво дело (*n'estoit mie pechiés, ains estoit grans aumosnes*)⁴¹. С напредването на разказа обвиненията се генерализират все повече. Гърците (т.е. поданиците на империята) са квалифицирани като „предатели и убийци (*traïtres et meurdrisseur*)“, „по-лоши от евреите (*pire que Juifs*)“, а също и като „Божии врагове (*ennemi Damedieu*)“⁴². Българите, които в представите на френските кръстоносци са просто част от ромейския свят, влизат в същата категория. Презрението им към Калоян (който според Клари бил сержант на василевса и имал задача да отглежда коне за него) се оказало „лошо решение (*mauvais conseil*)“ и довело до „голям позор и покруса (*drant deul et molt grant damage*)“⁴³. По-късно, след пленяването на Бодуен, в желанието си да създадат контакти със съседите си, които преценявали като „най-силните и най-голяма заплаха за империята“, бароните подтиквали Анри да се ожени за българска принцеса. Анри приел, но не пропуснал да уязви бъдещите си роднини, заявявайки, че по своя воля не би взел жена от толкова долен произход (*femme de si bas parage*)⁴⁴.

³⁸ *Villehardouin*, t. II, § 394.

³⁹ *Villehardouin*, t. II, § 410–411; § 414; § 416; § 417; § 418; § 444; § 475.

⁴⁰ *Villehardouin*, t. II, § 499.

⁴¹ *Robert de Clari*. La conquête de Constantinople. Ed. A. Pauphilet. – In: *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age*. Paris, 1952, p. 34, § 41, § 39.

⁴² *Clari*, p. 56, § 73.

⁴³ *Clari*, p. 51, § 45.

⁴⁴ *Clari*, p. 80, § 116.

Безспорно най-интересни за нас са писмата на император Анри до папата. Четиримата му съседни са квалифицирани от него като врагове (*hostes*). Нелегитимността им е тяхната основна характеристика. Теодор Ласкарис, който привличал на своя страна населението с обещанието, че ще освободи земите му от латинските кучета (*a Latinis canibus*), се държал като император, без да има това право. Борил бил взел властта над българите с насилие, а не по законен път. Епирският деспот Михаил Комнин е определен като „най-опасен предател“, докато Стрез е представен като племенник на „някогашния велик опустошител на Гърция“⁴⁵. Подобни негативни характеристики естествено изискват нечестивите да бъдат наказани. Войната срещу тях е не само за отбрана или за завоюване на нови земи. Тя е белег и на благочестие. Затова и в края на писмото си Анри с такава гордост обявява, че е оставил и четиримата си врагове *humiliatos* – унижени (но също и смирени). Анри продължава традицията да подозира винаги гърците в предателство, а власите и куманите, които не спазват никакъв закон, според него, са по-лоши и от сарацините⁴⁶. Калоян, който победил и пленил брат му, напълно логично в неговите очи е събирателен образ на злото. Бодуен бил хвърлен жестоко (*crudeliter*) в затвора от „неприятеля на светия кръст (*sancta crucis inimico*)“ и „враг на курията и светата римска църква (*curie et sancta romane ecclesiae inimicus*)“⁴⁷. Той оправдава жителите на Пловдив, които се отметнали от Калоян поради проклетията (*malitia*) му, а той, „както му било навик, се отметнал от Божествената клетва (*religionem iuramente, sicut de consuetudine habet, contemnendo*)“ и съвсем несправедливо погубил знатните хора в града. Той убил брат му безбожно и несправедливо (*nefande et nequiter*) и изобщо невярността му (*infidelitas*) била добре позната⁴⁸.

Неговият наследник Борил пък е окачествен като „най-несправедливият гонител на Божията църква (*iniquissimum persecutorem Ecclesiae Dei*)“⁴⁹. Анри дьо Валансиен продължава тази традиция, определяйки Борил като предател, който се обявил за император против Божията воля и против здравия разум⁵⁰. Още по-тежки са обвиненията в речта на капелана Филип преди битката с българите от 2 август 1207 г.: „Всички тези хора, които виждате там, не вярват нито в Бога, нито в Неговото всемогъщество (*ne croient Dieu ne se poissance*), докато вие, които по Божията воля сте добри християни и до един сте храбреци, сте дошли тук от много страни по заповед на папата и сте изповядани и пречистени от всички грехове и всеки срам. Вие сте

⁴⁵ Писма на латинския император **Хенрих**. – Във: ЛИБИ. Т. 4. С., 1981, с. 18, с. 21.

⁴⁶ *Хенрих*, с. 15.

⁴⁷ *Хенрих*, с. 13; с. 16.

⁴⁸ *Хенрих*, 14–15.

⁴⁹ *Хенрих*, с. 17.

⁵⁰ *Henri de Valenciennes. Histoire del'empreur Henri de Constantinople*. Ed. J. Lognon. Paris, 1948, p. 40, § 528.

зърното (li graind), а те – плявата (le paille) [...] Нареждам ви да се впуснете срещу враговете на Иисус Христос (les anemis Jhesu Crist), за да получите опрощение, очистиам ви с правото, дадено ми от Бога, от всички грехове, които сте сторили до този момент⁵¹. Валансиен обяснява и победата на рицарите с това, че те били праведници, а хората на Борил – дяволи (li diable)⁵². На фона на всичко това причините за извинението на Анри пред дъщеря му след сватбата ѝ със Слав, че той е малко див, не познава езика ѝ и има лоши навици, изглеждат незначителни.

Противоположната позиция е представена от Никита Хониат. Той обаче не спестява критики и на своите. Доброжелателното посрещане на маркиз Дьо Монфера от „македонците, тесалийците и жителите на Елада“ предизвиква неговото недоволство, защото той бил на мнение, че по този начин те се превръщали в предатели на родината си (τῆς πατρίδος προαγωγοί). Особено огорчен е от факта, че жителите на източната част на империята останали безучастни към страданията на константинополци и не ги подпомогнали нито с войска, нито с пари⁵³. Той също така упреква водачите на византийската войска, че „са обезумели, отдалечили са се от Бога“, „разделили се на дими и фратрии“ и забравили родството помежду си⁵⁴. Дори дава за пример французите, които изчакали една година, за да се уверят в смъртта на императора и чак тогава издигнали брат му на престола⁵⁵. Следвайки същата логика, той предлага и една двойствена формула за отношението си към Калоян, който, според него, бил едновременно враг и отмъстител за ромеите (ἐχθρός αἰα καὶ ἐκδικητής Ρωμαίους)⁵⁶. В същото време на Никита дължим и едно известие за разпри вътре в кръстоносната армия по повод навлизането на войски на Бодуен в земите на Бонифас. Възмутеният маркиз упрекнал императора, че е „по-лъжлив от гърците, извратен по нрав, неверен, повратлив като черупка или зар“. Самият Бонифас обаче, според Хониат, по всякакъв начин притеснявал населението на Солун, което ограбвал за сметка на войската си. Най-сериозно обаче е обвинението, че никой от убитите му противници не получил погребение⁵⁷.

В разказа за обсадата на Адрианопол от Анри отношението на жителите му към кръстоносците е буквално огледално на изказваното от западноевропейските автори. Хониат заявява, че жителите на града били недоволни от идеята да се сключи договор, защото „занапред между ромеи и латинци не

---

⁵¹ *Valenciennes*, p. 43, § 538.

⁵² *Valenciennes*, p. 46, § 543.

⁵³ *Nicetas*, p. 605, p. 625.

⁵⁴ *Nicetas*, p. 626. Никита явно има предвид Теодор Ласкарис и Давид Комнин, които предпочитат да воюват помежду си, вместо да помогнат на населението на западната част на империята

⁵⁵ *Nicetas*, p. 642.

⁵⁶ *Nicetas*, p. 617.

⁵⁷ *Nicetas*, p. 614.

може да има договори, на които да се разчита, понеже латинците вече са се показали пред ромеите завинаги като неверни (πίστιν ἀβέβαιοι), жестоки към онези, които им се доверили, и безмилостни към победените⁵⁸. По-нататък той продължава да коментира надменността на рицарите и презрението им към ромеите, а нападението над Апрос е окачествено като заклание (σφάγη) на волове или овци, а не като убийство на християни⁵⁹. Подобно на Ана Комнина, и Никита изпитва персонална ненавист към определена личност и това е „най-старото и многолико зло“ – Енрико Дандоло⁶⁰. Впрочем той е доста критичен към венецианците изобщо. Обвинява ги, че и след смъртта на дожа си продължили да се държат враждебно към християните⁶¹ (т.е. ромеите), а в същото време описва леко подигравателно венецианеца Томазо Морозини, избран за Цариградски патриарх⁶².

Забележителна е устойчивостта на тези трафарети. Морейската хроника е създадена почти 100 години след настъпването на франките в Пелопонес, а дори в гръцката ѝ версия са запазени типичните оплаквания на латинците. Анонимният автор недоволства: „[...] как да вярваш на думите и клетвите на ромеите, те твърдят, че са християни и вярват в Бога, а нас франките порицават [...] кучета ни наричат (σκύλους μας ὀνομάζουσι)⁶³, като при това не пропуска да отбележи, че някога франки и ромеи са имали една вяра (οἱ Φράγγοι γάρ καὶ Ρωμαῖοι πίστιν μίαν ἔκρατουσαν)⁶⁴. При това става въпрос за текст, възникнал в хетерогенна среда, където се говорят и двата езика и където културите и етносите се смесват.

След смъртта на император Анри I латинската власт в Константинопол сериозно запада. Стремещът на никейските василевси да възстановят старата Източна империя и апетитите на българския цар Иван II Асен към византийския трон стават повод за сериозна атака от страна Папството. Сблъсък на интереси и кръстоносната пропаганда отново намират аргументация в религиозните различия. Острата лексика на папа Григорий IX несъмнено се основава на желанието му да обедини разделената Християнска църква под върховенството на Рим, а също така и на традицията да се воюва със слово и меч срещу еретиците на Запад. В нея се смесват топосите от кръстоносната пропаганда с клишета от обвиненията срещу еретиците. В свое писмо до император Фридрих II от 1238 г. той направо обвинява гърците, че са по-

⁵⁸ *Nicetas*, p. 622.

⁵⁹ *Nicetas*, p. 621.

⁶⁰ *Nicetas*, p. 616.

⁶¹ *Nicetas*, p. 621.

⁶² *Nicetas*, p. 623.

⁶³ *The Chronicle of Morea = To chronikon tou Moreos*. Ed. J. Schmitt. 1904, versi 757–763. Давам тези стихове само като пример, но топосът се среща на множество места в текста.

⁶⁴ *Morea*, versus 89.

паднали в дяволската синагога и съвсем лесно биха се отдали на ерес⁶⁵. Още преди това, притеснен от договора между Иван II Асен и Йоан Дука Ватаци, той споделя, че това са схизматици (*Vatacius et Assanus schismatici*), сключили помежду си нечестив съюз и дори се връща на стария топос за омразата на гърците към латинците, омраза по-силна от тази към неверниците (*magis Latinos odiunt quam paganos*). Още по-крайни стават определенията му, когато решава, че действията на двамата православни съюзници застрашават властта му и се опитва да внуши на унгарския крал Бела IV да започне срещу тях кръстоносен поход. Той изравнява еретиците и схизматиците, които са „по-вероломни от юдеите и по-жестоки от езичниците (*perfidiores iudeis et crudeliores paganis*)“. Затова Римският първосвещеник предоставя на бъдещите кръстоносци срещу българския цар индулгенции еднакви с тези на пилигримите в Светите земи, а те от своя страна трябвало да имат грижата за затриването (*ad contritionem*) на порочния и извратен народ (*nationis prave atque perverse*), който се подигравал с християнското име⁶⁶. В друго писмо от същата година гневът на папата набира още скорост и определенията за „схизматика“ Иван II Асен и неговите поданици стават още по-резки. Той изразява надежда, че унгарският крал ще започне „да изпълнява задължението си (*negotium*)“⁶⁷ срещу племето, отхвърлило вярата, прокълнатия народ, т.е. еретиците и схизматиците от земята на Асен и срещу самия Асен, личен враг на Бога и Църквата (*contra gentem apostaticem, populum blasphemantem, hereticos videlicet et schismaticos terre Assani, ipsumque Assanum dei et ecclesie personaliter prosequendum*)⁶⁸.

Видно е, че създаденото напрежение и писмения му израз вече навлизат дори в най-високата кореспонденция. И не само това. След един определен период тази лексика се среща дори в решенията на висшата църковна инстанция – големите църковни събори. В енциклика от IV Латерански събор от 1215 г. директно е навлязъл топосът за високомерието на гърците по отношение на латинците, за омразата им и към тях и всички видове очистения, които били предприемани в олтарите на гръцките църкви след литургии на Латинската църква, както и за повторното кръщение на онези, които искали да бъдат ортодокси, но предварително били приели католицизма – кръщение като за езичници⁶⁹.

През втората половина а XIII в. обвиненията вече се ползват предимно по инерция. Гърците са слаби и перфидни, латинците – груби и алчни. Няма

---

⁶⁵ *Acta Honorii III et Gregorii IX*. Ed. A. Tăutu. Vaticanus, 1950, p. 314.

⁶⁶ *Acta Honorii*, p. 309.

⁶⁷ В случая е синоним на „кръстоносен поход“.

⁶⁸ *Acta Honorii*, p. 325.

⁶⁹ *J. D. Mansi*. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Vol. 22, p. 980, p. 990; глава № 4 е озаглавена „*De superbia Graecorum contra Latinos*“ и в нея се коментира възможността за подчинението на Православната църква на Рим.

почти нищо ново, което да се отнася до промените, които настъпват с времето. А това е време, в което се появява и става все по-актуална литературата *ad recuperandum Terrae Sanctae*⁷⁰. Интересите на авторите ѝ вече са все по-широки, все повече територии и населяващите ги народи влизат в тяхното ползване, но традицията да се гледа с подозрение на „другите християни“ не изчезва, още повече че преминаващите през земите им кръстоносци трябвало да бъдат убедени, че насреща си нямат сериозен враг. Типичен пример за подобно произведение е „Анонимно описание на Източна Европа“, писано по повод на предстоящ, но несъстоял се, поход на Шарл Валоа, претендент за трона на Константинопол в самото начало на XIV в. Впрочем още възцаряването на Палеолозите се третира на Запад като узурпация. В договора от Витербо, подписан през май 1267 г. между краля на Сицилия Шарл I д'Анжу и детронирания Бодуен II, Михаил VIII е окачествен като „схизматик, който си е присвоил името император (*schismaticus, imperatoris sibi nomen usurpans*)“⁷¹.

Самото „Описание“ е един силно идеологизиран пътеводител. Според неговия автор „всички гърци са станали толкова женствени и непригодни да носят оръжие, а в същото време са толкова лукави и вероломни (*astuti et dolosi*), че ако някога случайно победят, то победата им ще бъде резултат от тяхното лукавство и измами“. По-нататък, продължавайки, анонимът обяснява, че „всички те са перфидни схизматици и от тяхната схизма произлизат всички останали схизматични народи, т.е. Рашка, Сърбия, България, Рутения, Грузия и всички източни народи, които се кълнат в името на Христа, с изключение на кипърците и арменците, сред които обаче има много схизматици“⁷². Той не пропуска да уязви и Константинополския патриарх, „който стои над всички изброени кралства в духовните дела и над клира, подобно на католическия папа, но като че ли без толкова авторитет“⁷³. Жителите на Мала Азия пък без всякакви уговорки са квалифицирани просто като „много глупави (*valde imbeciles*) и напълно неспособни в битки“⁷⁴, докато българите с право плащали данък на татарите, защото не само „не са войнствени, но и не знаят да ползват оръжие (*non sunt bellicosi nec habent usum armorum*)“⁷⁵.

Някои изследвачи допускат, че появата на Компания Каталана на Балканите може да се обвърже с планирания, но неосъществен, поход на Шарл Валоа,

---

⁷⁰ Литература с историко-идеологически характер, която пропагандира възстановяването на кръстоносните походи „за възвръщането на Светите земи“.

⁷¹ *Setton, K. The Papacy and the Levant. Vol. 1, p. 104.*

⁷² Кипърците не влизат в този списък, защото там съществува кръстоносното Кипърско кралство, а арменците винаги са се радвали на симпатиите на кръстоносните автори, вероятно поради разликите, които имат с Гръцката църква.

⁷³ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Ed. O. Gorka. Krakow, 1916, 23–24.*

⁷⁴ *Anonymi, p. 7.*

⁷⁵ *Anonymi, p. 40.*

като се позовават на документ, издаден от канцеларията на крал Жауме II⁷⁶. Това вероятно е така, но по-интересно е, че Рамон Мунтанер предава, че каталаните били пристигнали в Романия „в името на Бога и светата католическа вяра“, за да отмъстят на ромейския император и неговите хора, които били „схизматици (cismatics)“⁷⁷. Освен това той допълва, че всички знаят, че Бог мрази гърците, защото са най-високомерните хора на света и не проявяват милосърдие към ближния⁷⁸. Впрочем и каталаните също не проявили милост, щом решили, че гърците са ги предали. Мунтанер с гордост съобщава: „[...] ние опустошихме цяла Романия. Защото освен Константинопол, Адрианопол, Христопол и Солун не остана нито село, нито град, който да не бе ограбен или опожарен от нас (no hi hac vila ne ciutat que no fos afogada e cremada per nys)“⁷⁹.

Лексиката, създадена в началото на кръстоносното движение, продължава да съществува и през следващите XIV и XV в. Тонът обаче вече е различен. Турската заплаха приближава все повече към европейските държави. Поредица от опити на християните да се изправят съвместно срещу нея се провалят не по религиозни, а по политически причини. Военните кампании от 1396 и 1443/1444 г. се превръщат в провал на западното рицарство преди всичко поради несполучливото командване. Защото, колкото и ентузиазъм да има в редиците на отделните армии, те продължават да следват старите принципи всеки военачалник да се сражава за себе си, всеки рицар да покаже своята лична храброст и да изпревари, а защо не – и да засрами, другите. И когато тези малки, обособени армии, нетърпящи другите, макар и техни едноверци (които дори не биха могли да обвинят в схизматизъм), губят битки, въпреки несъмнените си войнски достойнства, си струва да се запитаме дали вече не е отминало „класическото“ кръстоносно време – период, в който всяка частна армия се сражава за своя сеньор, всеки рицар – за своята слава, всеки войник – за своята плячка.

В средата на XV в. обаче има едно събитие, което, струва ми се, би могло да се окачестви като прелом в отношенията между източните и западните християни – отстояването на Белград. На пръв поглед е парадоксално, че тази крепост, която понася немало грабежи по време на първите три похода и за западноевропейските кръстоносни хронисти бележи навлизането в неприятелски земи, успява да събере толкова много защитници. Когато папа Каликст III издал була за нов кръстоносен поход, францисканецът Джовани Капистрано и кардинал Хуан де Карвахал започнали ентузиазизирана пропаганда. На техния повик откликнали рицари от Германия, Чехия, Полша, Австрия и Унгария, дори и хора, въвн от военното съсловие, решени

---

⁷⁶ *Rubiò y Lluch*. *Diplomatari de l'Orient català* (1301–1409), p. 49.

⁷⁷ *Ramon Muntaner*. *Chronica* T. II. Ed. M. Guesta, p. 99.

⁷⁸ *Muntaner*, t. II, p. 71.

⁷⁹ *Muntaner*, t. II, p. 103.

да дадат отпор на завоевателите⁸⁰. Това е пределът на словото на противоречието и на омразата. Православните държави оставали под властта на чужда религия, а в Западна Европа в единната някога католическа вяра се появили нови учения, които вече не можело да бъдат третирани просто като ереси. Част от трафаретите се приспособяват към новите условия, други изчезват напълно.

За да завърши този кратък обзор върху сблъсъка на двата християнски свята по време на кръстоносните походи, задължително трябва да отбележа, че подозрителността и недоверието между тях на религиозна основа рядко са в центъра на изложението на историците. Всички те, все едно дали са светски лица или представители на Църквата, имат за цел преди всичко да представят войната, защото, така или иначе, войната е начин на живот, извор на гордост, повод за спомени и съпреживяване на цяло едно съсловие през разглеждания период. Основната идея на авторите е да покажат достойнствата на онзи военачалник, в чийто антураж са самите те. За контраст, разбира се, е необходимо да се направи сравнение. Това може да стане, като се опише някой съмишленик от друга кръстоносна армия, който не е проявил чак толкова добри качества или пък дори с някой достоен враг (рядко), но, като че ли, е най-лесно да се използва този фон на постоянно недоволство от „другите християни“, които по една или друга причина не само не вземат участие в „делото“, а остават пасивни и дори не проявяват необходимия възторг и преклонение към едно начинание, което рицарят кръстоносец приема като основното постижение на своя живот.

---

⁸⁰ *Giovanni da Tagliacozzo. Relatio de victoria Belgradensi. 2.* – In: *Wadding, L. Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutum.* Ed. J. Fonseca. XII. Quaracchi, 1932, 754–755.